

יחסו של הראי"ה קוק לקרן היסוד

'ידוע כי העומד בראש הנ"ל' תומך בקרן היסוד
מה בין קק"ל לקרן היסוד?
הזיוף בכרוז משנת תרפ"ז
משמעותה של תמיכה בקרן היסוד
המכתב ההלכתי מתרפ"ט
כרוז משותף עם הרב איסר זלמן מלצר
דברי סיום

ידוע כי העומד בראש הנ"ל' תומך בקרן היסוד

הגותו של רבי אלחנן בונם וסרמן הי"ד, תלמידו של ה'חפץ חיים' וראש ישיבת
בְּרִנְוֵיץ (וליטא), שהיה מן הקיצוניים בין גדולי התורה ביהדות מזרח-אירופה שבין
שתי מלחמות-העולם בגישתו האנטי-ציונית, נחשבת עד היום לבעלת השפעה
משמעותית על האידיאולוגיה הרווחת בציבור החרדי-ליטאי כלפי הציונות ומדינת
ישראל. במובן זה הוא מהווה כעין אנטייתזה לרבה הראשי הראשון של ארץ ישראל,
הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אשר בעקבי הזמן מצאה הציונות הדתית בו ובהגותו
את המשען האידיאולוגי העיקרי לדרכה והשקפתה.¹

התבטאות אחת נדירה של הרב וסרמן שכוונה כנראה כלפי הראי"ה קוק זוכה
לתהודה רבה בקרב חלק מהציבור החרדי, ומשמשת בידו כאחת ההצדקות לפסילת
הראי"ה ודרכו. למעשה לא מדובר בהתייחסות ישירה, אלא בדברים המופיעים בתוך
מכתב שנשלח לרב יוסף צבי דושינסקי, מחליפו של הרב יוסף חיים זוננפלד בראשות
'העדה החרדית', בכ"ג סיון תרצ"ד:

כפי הנשמע עלתה הצעה לחבר בי"ד של החרדים אל הרבנות הראשית. והנה
ידוע כי העומד בראש הנ"ל [=הרבנות הראשית] כותב וחותרם קול קורא לעורר

1 עובדה מעניינת היא, לאור ניגוד זה, שכפי הידוע זכה הרב וסרמן הנער למוד זמן מה אצל
הראי"ה: משפחתו של הרב וסרמן הגיעה לעיר בויסק בשנת תר"ן, וכעבור חמש שנים
התמנה הראי"ה לרב העיר. בתקופה זו היה הרב וסרמן תלמיד ישיבת טלז, וכשהיה חוזר
לביתו בחופשות היה משתתף בשיעורים שמסר הראי"ה (ר' זאב אריה רבינר, "שלוש
קהילות קודש", 'יהדות לטביה' - ספר זכרון, תל אביב תשי"ג, עמ' 268; אהרן סורסקי, 'אור
אלחנן', ירושלים תשל"ח, ח"א עמ' ל).

יהודים לתת כסף לקרן היסוד, וידוע גם כן כי כספי קרן היסוד הולכים לגדל כופרים להכעיס. ואם כן המעורר לתמוך בקרן זה הוא מחטיא את הרבים במדרגה היותר נוראה. וכבר פירש רבינו יונה בשערי תשובה הכתוב 'כור לזהב ומצרף לכסף ואיש לפי מהללו', היינו כי הבחינה על איש הוא להסתכל את מי יהלל, ואם אנו רואים שהוא מהלל רשעים יודעים אנו שזהו רשע גמור, באופן שהדבר ברור שאסור להתחבר לאיש כזה.²

לדידו של הרב וסרמן, כיוון שהעומד בראש הרבנות הראשית מפרסם כרוזים לתמיכה בקרן היסוד, המממנת בין השאר חלק ממערכת החינוך החילונית-ציונית, הריהו מחטיא את הרבים ואסור להתחבר עמו.³ אך דומה כי קביעתו החריפה של הרב וסרמן מבוססת על טעות עובדתית.⁴ לפי עדות בנו של הראי"ה, הרב צבי יהודה הכהן קוק, אביו אמנם תמך בקרן הקיימת לישראל וקרא לתרום לה, אך יחסו לקרן היסוד היה שונה בתכלית:

...שמתוך התביעות והקובלנות בהתנהגות הדת והיהדות, התעכב אח"כ [הראי"ה] מתת דברי תמיכתו לקרן היסוד, ולא פעלו עליו בזה הפצרותיהם והשתדלויותיהם של עסקני קרן היסוד. הנה לעומת זה, עם מה שהמשיך להתריע תמיד על אותן התביעות והקובלנות, לא התעכב מעולם מתת דברי תמיכתו לקרן הקיימת, ולא פעלו עליו כל הפצרותיהם והשתדלויותיהם של

2 'קובץ מאמרים ואגרות' ח"א, ירושלים תשס"א, עמ' קנג; ולפני כן בקונטרס 'באין חזון', ירושלים תשכ"ט, עמ' צב. אנב עיסוקו של הרב וסרמן בענייני יהודי ארץ ישראל, נציין דברים שכתב פחות מחודשיים לאחר מכן הרב חיים עוזר גרודזינסקי, גיסו של הרב וסרמן, בתשובה לתלונת הרב ראובן כץ על מכתב גלוי שפירסם הרב וסרמן ל'פועלי אגודת ישראל' בארץ, בקריאה שלא לקבל סיוע מהגופים הציוניים: "אתפלא גם אני מה ראה [הרב וסרמן] על ככה לפרסם גילוי דעתו הפרטי בלי התיישבות, וגם אני לא ידעתי מזה. גם הפריז על המדה, ואין ענייני הישוב באה"ק דומים לעניינים פרטיים בגולה מכמה טעמים ונימוקים, ובכלל בענין גדול ונכבד כזה אי אפשר להורות מרחוק מבלי דעת הפרטים..." ('אחיעזר - קובץ איגרות' ח"א, בני ברק תש"ל, עמ' רצט; ועיי"ש בעמ' ש-שא מכתב להסתדרות פאג"י, בו נשנו הדברים. למכתבו הגלוי הנ"ל של הרב וסרמן, וחומר רב בנושא זה, עי' 'קובץ מאמרים ואגרות' שם, עמ' קלג-קנב).

3 קביעה זו נשענת על דברי רבנו יונה גירונדי ('שערי תשובה' חלק ג אות קמח), וכפי שביארם הרב וסרמן במקום אחר (מאמר "עקבתא דמשיחא" אות לו, תורגם מאידיש על ידי ר' משה שנפלד ונדפס בקונטרס בשנת תש"ב, ושוב בתוך 'קובץ מאמרים', ירושלים תשכ"ג, עמ' קכז-קכח). אך דומה כי ישנו הבדל מהותי בין דברי רבנו יונה כשלעצמם, לבין פירושו של הרב וסרמן (השוו לפירוש המקביל של רבנו יונה לאבות פרק ד משנה ו, וכך האופן בו הבינו דבריו הרשב"ץ, 'מגן אבות' פרק ד משנה ח, ור' ישראל אלנקוה, 'מנורת המאור' מהד' ענלאו, פרק יז עמ' 310-311), ואכמ"ל. כדוגמה לעמדה הפוכה בתכלית, עי': ר' צדוק הכהן, 'פרי צדיק' ויקרא, לובלין תרפ"ב, סוף קונטרס "עמלה של תורה" (עמ' 221 טור ימין).

4 עי' דברי ר' יצחק דדון, 'אמרי שפר', ירושלים תשס"ח, עמ' רעג.

מתנגדיה, אלא הירבה והוסיף לתמוך ולחזק בשלהבת קדשו את הקרן הקיימת ואת מצות מפעלה לגאולת הארץ וכיבושה⁵.

דברים אלה, אם הם נכונים, שומטים את הקרקע מתחת לבסיס דבריו של הרב וסרמן. לאורם יהיה צריך לומר כי קביעתו החריפה של הרב וסרמן אודות הראי"ה נשענה על כרעיתרנגולת ("הנה ידוע") של שמועות שרווחו במקומות מסויימים במזרח אירופה⁶. אמנם, מחקר מדוקדק מעלה כי על אף עדותו הנכוחה של הרצי"ה, שלהלן נביא לה סימוכין מפורשים מפי הראי"ה עצמו, הרי שדברי הרב וסרמן לא התבססו על שמועות מעורפלות בלבד; מתברר כי עוד בחיי הראי"ה נעשו נסיונות תעמולתיים לייחס לו תמיכה בקרן היסוד, ולפחות במקרה אחד מדובר על זיוף מכוון, עליו כנראה נשען - בלא יודעין - הרב וסרמן.

מה בין קק"ל לקרן היסוד:

בין כך וכך, ישאל הקורא התמים: מהו ההבדל הגדול בין הקק"ל לקרן היסוד? שמא לדעת הרב וסרמן זו נבלה וזו טריפה, שהרי בשני הגופים כיהנו גם פורקי עול; ועל אף שהקק"ל לא עסקה בחינוך - מכל מקום היא איפשרה גם לפורקי עול להתיישב על אדמותיה, ואם כן אף התומך בה הריהו מהלל את הרשעים וכו'! אולם

5 'לשלשה באלול', ירושלים תרצ"ח, אות כ"ד (עמ' כב). עי' גם 'שיחות הרב צבי יהודה - ארץ ישראל', ירושלים תשס"ה, עמ' 84. ר' שמואל הכהן וינגרטן, ששמע אף הוא מהרצי"ה על הימנעות אביו מקריאה לתמוך בקרן היסוד, ציין מנגד ידיעה מהעיתון 'דאס אידישע ליכט' מ'ט אייר תרפ"ד, לפיה סירב הראי"ה גם לתמוך בהצעה להחרמת קרן היסוד שהועלתה בוועדה של 'אגודת הרבנים' בארה"ב ('הליכות' שנה תשיעית חוברת א [גליון 33, ת"א, תשרי תשכ"ז], עמ' 27). והשוו נימוקיו של הראי"ה לאייצאתו למלחמה פומבית בגימנסיה העברית למרות התנגדותו החריפה כלפיה ('אגרות הראי"ה' ח"ב עמ' קס-קסא).

6 קיומן של שמועות שווא אודות הראי"ה אוזכר כבר בתרפ"א על ידי האדמו"ר מגור, רבי אברהם מרדכי אלתר, במכתבו הידוע על הספינה: "והנה בחו"ל הי' מושג וציור אחר ממה שהוא באמת, כי עפי' הידיעות הי' נחשב הרה"ג הרא"ק שי' כאלו הי' רב נאור ורודף שלמונים, ויצאו נגדו בחרמות וגדופים, וגם מערכות ה'יד' ו'הדרך' הביאו לפעמים מידיעות האלו שיצאו מצד אחד, ואולם לא זה הדרך לשמוע רק מצ' אחד, יהי' מי שיהי'..." ('אוסף מכתבים ודברים', ורשה תרצ"ז, עמ' 68). אופייני הוא תיאורו של הרב משה צבי נריה: "...עוד לרוסיא הסגורה והמסוגרת הסתננו ידיעות עליו. אמרו: הוא מקורב למלכות ומעמדו מעמד רשמי. דעה זאת הוציאה אותו מהתאור הרגיל של טיפוס רב גדול בישראל. ושוב נודע: הוא קרוב לציונים, והדמיון תאר כבר דמות של רב-משכיל' [...] ברם כל התאורים והדמיונות נמוגו לגמרי עם הראיה הראשונה" ('ליקוטי הראי"ה' ח"א, כפר הרא"ה תשנ"א, עמ' 13-14). תיאור דומה להפליא רשם גם ר' יצחק גרשטנקורן, מייסד בני ברק: "אני כשלעצמי תיארתי לי את הרב קוק זצ"ל בדמותו של רב מודרני [...] וכמה גדולה היתה השתוממותי למראה עיני בבקורי הראשון אצל הרב קוק זצ"ל. ראיתי לפני צדיק קדוש מן המועטים שבדור..." ('זכרונותי על בני ברק', ח"א, ירושלים תש"ב, עמ' עד).

אין להתעלם מכך שבפירוש דיבר הרב וסרמן על קרן היסוד דווקא, בנימוק שכספיה "הולכים לגדל כופרים להכעיס" במוסדות החינוך - דבר שכאמור אינו נוגע לפעילות הקק"ל. הקק"ל היתה מוסד ותיק שהוקם בראשית המאה עבור מטרות ממוקדות ומוסכמות יחסית - גאולת אדמות הארץ מיד נכרים, ואילו קרן היסוד הוקמה בראשית שנות העשרים במציאות פוליטית שונה, ותחומי פעולתה היו רחבים בהרבה. הראי"ה עצמו, בתשובה מחורף תרפ"ו למכתבם הידוע של ארבעת האדמו"רים (מגור, סוקולוב, אוסטרובצה וראדזין) ששמעו "כי כ"ג שיחיל מתרעם על עמידתנו מנגד לסייע לקופת הקק"ל וקרן היסוד" ונימקו את התנגדותם, ביאר היטב את סיבות תמיכתו בקק"ל - בקק"ל בלבד⁷; בטייטה מוקדמת של תשובתו, שנשמרה בכתב ידו בגנזיו, הוא מציין במפורש את ההבדל ביחסו כלפי הקק"ל וקרן היסוד:

כשאני לעצמי, לשעבר נתתי תעודה של סיוע רק בעד קרן הקיימת [...] [ש]היא עסוקה להוציא את האדמה מיד נכרים לרשות ישראל [...] ובשביל כך נתתי זה איזה שנים תעודה בידי העסקנים של קרן הקיימת. מה שאין כן קרן היסוד, שהוא אינו עוסק בגאולת הארץ כ"א [=כ] אס] בישובה ובענינים של חינוך, להם לא נתתי מעולם עדיין תעודה, עד אשר יבא הדבר לידי איזה תיקון בע"ה, שגם על ידי קרן זה יהיה הולך לפחות חלק חשוב ממנו ליישב את א"י בדרך קדושת תוה"ק⁸.

7 עי' 'איגרות לראי"ה' עמ' שג-שו. עי' גם כרוזו מתרפ"ג לתמיכה בקק"ל, בו הודגש שהיא "הנועדה רק לגאולת הארץ" ('מלאכים כבני אדם', ירושלים תשנ"ד, עמ' 238) - כלומר, ולא למטרות חינוך וכיו"ב מפעילות קרן היסוד. בהקשר זה יצוין כי לעיתים שררה מתיחות בין הקק"ל לקרן היסוד, על רקע היווצרות הרושם שגם זו האחרונה עוסקת בגאולת אדמות (ועי': 'פרוטוקולים של ישיבות הדירקטוריון של הקק"ל', אצ"מ, ירושלים, כרך רביעי, עמ' 498/33,109 - פרוטוקולים מב' ניסן וי"א תמוז תרפ"ב. עי' גם ההסכם המשותף של שתי הקרנות, 'העולם' י"ח שבט תרפ"א, שנה 10 גליון 14, עמ' 16). לשם המחשת מעמדה המבוסס של הקק"ל בקרב חלקים ניכרים של עולם הרבנות, נידרש לוועידה השנתית ה"ב של 'אגודת הרבנים האורתודוקסים באמריקה וקנדה', תרצ"ז, אשר בסעיף ב של החלטותיה נקבע כדלהלן: "אגודת הרבנים מטילה חוב קדוש על כל היהודים החרדים שיתמכו ביד נדיבה ב'קרן הקיימת לישראל". לא למותר לציין שבועידה זו השתתפו רוב מניין ובניין גדולי רבני ארה"ב דאז (ראו: 'היהודי' שנה ב חוברת ט [ניו יורק, אייר תרצ"ז] עמ' 195. החלטה דומה התקבלה גם בוועידות הקודמות, ועי' למשל 'הפרדס' שנה ה חוברת ג [סיון תרצ"ב] עמ' 25, סעיפים ה-ח). טייטה זו צוטטה על ידי הרב יעקב פילבר, 'כוכבי אור', ירושלים תשנ"ג, עמ' 21-22 (תיקוני נוסח קלים בוצעו על פי תצלום כתב היד שבידי). מן התשובה שנשלחה בפועל הושמטו האמירות השליליות אודות קרן היסוד, ונותרו רק הטיעונים החיוביים אודות הקק"ל; הרב פילבר סובר, בהסתמך על מכתב ששלח הראי"ה לבנו הרצ"ה כשבוע לאחר מכן (עי' שם), שהסיבה להשמטה היתה חששו של הראי"ה שהמשפטים השליליים עלולים לשמש ככלי ניגוח כלפי הקרנות הציוניות בכלל. לדעתי חשש שכזה אינו מסתבר לאור הנוסח של דברי הראי"ה, וההשמטה קשורה כנראה ברצון שלא ליטול חלק בהחרמה פומבית של קרן היסוד (עי' לעיל, הערה 5).

אכן, ישנו מידע רב ביותר אודות מערכת הקשרים המסועפת שקיים הראי"ה עם הקק"ל, שעיקרה תמיכה קבועה במפעלה האדיר לגאולת הארץ, לצד פקחת עין מתמדת ומחאה מיידית על כל סטייה מדרך התורה שנעשתה על אדמותיה⁹ - ומאידך, בכל כתביו של הראי"ה שנדפסו עד היום נמצאו אזכורים ספורים בלבד לקרן היסוד, וגם הם מלמדים על הסתייגות עקרונית כלפיה¹⁰. מי שניזון משמועות המציגות את הראי"ה כ"נותן יד לפושעים" בלי הסתייגות, יניח ממילא כפי ה"ידוע" שהוא גם קרא באותה מידה לתמוך בקרן היסוד; ולעומת זאת, עבור הבקיא בקורות חייו, פועלו ואיגרותיו של הראי"ה, הרעיון שהוא יהיה מסוגל לקרוא לתמיכה בגוף הגורם ישירות ובמו ידיו חילולי שבת, חינוך חילוני וכיוצא בהם, מופרך מעיקרו. הרי אפילו תמיכתו בקק"ל לא היתה בלתי תלויה, אלא נלוו אליה תנאים רבים, סייגים ואף אזהרות. הרי כמה דוגמאות בולטות, שדי בהן להוכיח שלו היתה הקק"ל עצמה עוסקת בפעולות המנוגדות לרוח התורה - כפי שעשתה קרן היסוד - לא היה הראי"ה מסכים לתמוך גם בה:

- במכתב ליו"ר הקק"ל מנחם אוסישקין מב' אדר א' תרפ"ז, אודות חילולי שבת בשכונת בורוכוב היושבת על אדמת הקק"ל (ודוק: על ידי התושבים, ולא על ידי הקק"ל עצמה), הזהיר הראי"ה "שאם לא יעשו צעד נכון לגדור בעד פרצות שעוברות כל גבול, אהיה אנכי צריך לצאת במכתב גלוי בקול גדול ומפגין מאד לאזני כל ישראל"¹¹.
- במכתב ל"תנובה" מכ"ד אדר"ר תרצ"ב, שנשלח בעקבות דיווח על חילול שבת בקיבוץ מזרע, הודיע הראי"ה שכל עוד לא יתקנו אנשי הקיבוץ את מעשיהם, החלב שלהם מוגדר כחלב עכו"ם, והוא אוסר על "תנובה" לקבלו¹².

- 9 ראו: הרב נריה גוטל, "הלכות והליכות הקרן הקיימת לישראל והחוג ההתיישבותי במערכת התכטבויותיו של הרב קוק", 'סיני' גליון קכא [תשנ"ח], עמ' קג-קטו; חיים פלס, "תגובותיו של הרב א.י. קוק על חילולי השבת על אדמת הקק"ל", 'סיני' גליון קטו [תשנ"ה] עמ' קפ-קפו; עי' גם 'חזון הגאולה', ירושלים תרצ"ז, עמ' רכ-רל, ושם עמ' לג-לד; ועי' עוד בסמוך (בנושא יחסי הראי"ה והקק"ל הארכת במקום אחר).
- 10 במכתב מחורף תרפ"ד לרב דוב אריה לוונטל מ'אגודת הרבנים' בעניין נסיעתו לארה"ב, כותב הראי"ה שאחת השאלות בהן תלויה הנסיעה, היא "אם לא תהי' נטיה לערבב תמיכה זו [=שייגייס בעזרת 'אגודת הרבנים'] עם קרן היסוד" ('אגרות הראי"ה' ח"ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' קעז). בתוך מכתב מחורף תרפ"ה לרב עקיבא גלזר מקלויזנבורג, הוא קורא להיעזר ב"הכספים הציוניים של קרן היסוד" עבור מטרות כגון שחיטה ומקוואות במושב של יוצאי טרנסילבניה בארץ ישראל; ומעיר שאחרי הכל ברוב המקומות הנודבים הם משלומי אמוני ישראל, וכמובן יש לדאוג שהכל יהיה על פי התורה (שם עמ' רטז).
- 11 'סיני' גליון קטו [תשנ"ה], עמ' קפא; המכתב השלם נדפס בספר 'מכתבים ואגרות קודש' [עורך: הרב דוד אברהם מנדלבוים], ניו יורק תשס"ג, עמ' 588. כאן, כמו בדוגמה השלישית (להלן), רומז הראי"ה שאם לא יינקטו צעדים הוא יחדל מלתמוך בקק"ל, ואף יודיע על כך ברבים.
- 12 'סיני' שם עמ' קפג.

- במכתב לאוסישקין מכ"ב אדר ב' תרפ"ט, התרעם הראי"ה על שהקק"ל החלה להוציא חוברות ספרותיות, "שאיננו ממקצוע שלה, כי לא לשם מטרה ספרותית הוקדשו הכספים של גאולת הארץ. ויותר מזה שעצמותה של ספרות זו מקדיחה את תבשילה ברבים, ומפרסמת דעות זרות וכוזבות בניגוד לקדושת האמונה הטהורה [...] אקוה שדברי המעטים יפעלו את פעולתם הנכונה והמכשול יוסר בלא מודחה [=דיחוי], למען נוכל כולנו יחד לעבוד את עבודת הקודש של גאולת הארץ ע"י הקרן הקיימת לישראל שכס אחד"¹³.

הזיוף בכרוז משנת תרפ"ז

אלא שכאמור, מתוך הכרה במשקלה הציבורי החשוב של עמדת הראי"ה, נעשו במהלך השנים מספר נסיונות מצד תומכי קרן היסוד לייחס לו תמיכה מוצהרת בקרן. המקרה הבולט ביותר התרחש בחורף תרפ"ז (כשנה לאחר המכתב הנזכר לאדמו"רים); כמה חודשים לפני כן נכנס היישוב היהודי בארץ ישראל למשבר כלכלי חריף, שפגע קשות בהתפתחותו, הביא לאבטלה של שליש מכוח העבודה, צמצם את נפח העלייה וגרם לזרם של "יורדים" מהארץ¹⁴. משבר זה, שנחשב לחמור ביותר שעבר על היישוב היהודי בארץ ישראל בימי המנדט, היה הפעם הראשונה שבה תנופת ההתפתחות של היישוב, שהתגברה מאז סוף מלחמת העולם הראשונה - נעצרה. על רקע מצב העניינים הזה יצאה ההנהלה הציונית ב"מפעל עזרה מיוחד ע"י קרן היסוד לטובת מחוסרי העבודה בארץ ישראל"; לאור חומרת המצב התגייס גם הראי"ה לעידוד התרומות עבור הטבת המצב הכלכלי בארץ, וכאשר הרב משה אוסטרובסקי (המאירי) יצא לפולין כדי לחזק את המגבית הפקיד בידו הראי"ה איגרת עידוד כללית עבור יהודי מזרח אירופה¹⁵. במקביל, כתב הראי"ה בתאריך ב' כסלו תרפ"ז כרוז פומבי הקורא לתמיכה ביוזמתה של ההנהלה הציונית, ובו נאמר בין השאר:

אחינו היקרים, פזורי הגולה, אשר לבם ונפשם לבנין ציון וכל מקראיה, אחים

- 13 הרב משה צוריאלי, 'אוצרות הראי"ה', ראשל"צ תשס"ב, ח"א עמ' 487.
- 14 ע'י בין השאר: דן גלעדי, 'היישוב בתקופת העלייה הרביעית: בחינה כלכלית ופוליטית', תל אביב תשל"ג, עמ' 171-192. הגורם למשבר היה כפול: מחד, נפח עלייה גדול במיוחד בשנתיים שלפניו, במידה שהמשק הארץ ישראלי לא היה ערוך אליה; מאידך, הגבלות חמורות שהנהיגה ממשלת פולין על הוצאת ממון מארצה (בניסיון להילחם באינפלציה הדוהרת בערך הזלוטי), דבר שפגע הן בתרומות לארץ ישראל והן ביכולת העולים להביא את רכושם ארצה.
- 15 על נסיעתו של הרב אוסטרובסקי, ראו 'הצפירה ב' אדר א' [שנה 66 גליון 30] עמ' 8; וכן שם, ז' אדר א' [גליון 34] עמ' 3, אודות ברכת ההצלחה שקיבל מהרב יחיאל משה סגלוביץ אב"ד מלאבה. איגרת הראי"ה ליהודי פולין, פורסמה ב'העולם' ל' אדר א' תרפ"ז, ושוב ב'אוצרות הראי"ה' (מהדורת תשנ"ח), ח"ב עמ' 1070.

אהובים! השעה החמורה העוברת כעת על ישובנו האהוב בארץ אבות, היא מביאה אותי להרים את קולי אליכם, בהפגנת 'הושיעו נא'. בנינו הקדוש, הבנין הלאומי אשר רבות וגדולות הן מאד תקותיו האצורות בכל לב יהודי, הוא עומד כעת לקראת משבר עובר, הדורש השתתפות של עזרת אחים לצרה, להחזיק את מעמדו [...] על כן נכון לבי ובטוח, כי ההכרזה הגדולה אשר ההנהלה הציונית הולכת ומכריזה כעת בכל גבול ישראל, להתאמץ לבא לעזרה להקלת המצב של המשבר, תהיה נשמעת בהקשבה רבה, וחוף מכל התרומות התדירות לכל הדברים הקדושים הכלליים אשר ירימו אחינו בכל מקומות מושבותיהם לשם ציון וירושלים, וכל מוסדי הקודש ישאו את ידם קודש לד' לעמו ולארצו, להתנדב על המגבית של הקלת המשבר הנוכחי, עד אשר מהרה יתאסף הסכום הנדרש...

על אף שביצוע המגבית נעשה באמצעות מנגנון קרן היסוד נמנע הראי"ה בהמלצתו מלהזכיר את שמה של הקרן, מתוך סירובו העקרוני לפרסם תמיכה בה (וכפי שנימק במכתב לאדמו"רים). הנוסח המצוטט לעיל הוא זה שפורסם בעיתונות הארץ-ישראלית, בכותרת "להקלת המשבר"¹⁶. אולם למרבה הפלא מתברר כי בנוסח שפורסם לאחר כמה שבועות בעיתוני ורשה הוחלפו המילים "ההנהלה הציונית" במילים "ההנהלה הראשית לקרן היסוד", ובהתאם לכך, הוצגו הדברים כלא פחות מ"כרוז של הרב קוק לטובת קרן היסוד"¹⁷:

גם אם לא היה בידינו מידע כלשהו מלבד שתי גירסאותיו של הכרוז הזה, אין ספק כי הנוסח האותנטי הוא זה שפורסם בארץ ישראל, סמוך ונראה לראי"ה, על ידי מיודעיו עורכי 'ההד' ו'התור'; לעומת זאת, כאשר אנשי קרן היסוד הפיצו את כרוז הראי"ה בעיתוני פולין, הם לא חששו שהמחבר ייתקל בנוסח שפרסמו בריחוק-מקום, ואף היה להם אינטרס ברור לשרבב לדברי הראי"ה אזכור תקדימי של קרן היסוד. למעשה, אף אם לא היה לפנינו אלא הנוסח "המזרח-אירופי" של הכרוז, היה ניתן לקבוע כי נשלחו בו ידיים זרות; זאת לא רק בשל דברי הראי"ה

16 עי' בירחון 'ההד' כסלו תרפ"ז (עמ' יב), ובשבועון 'התור' י"ג כסלו תרפ"ז (שנה 7 גליון 6) עמוד השער. מאוחר יותר הועתק נוסח זה גם בספר 'חזון הגאולה' (עמ' קפ). הנוסח המצוטט למעלה מבוסס על תיקוני טעויות קטנות שנפלו בכל אחד מהמקורות. בתיאור הרצוף לכרוז ב'ההד', נכתב: "לרגלי סדור מפעל עזרה מיוחד ע"י קרן היסוד לטובת מחוסרי העבודה בארץ ישראל, פרסם מרן הרב קוק כרוז מיוחד...".

17 'הצפירה' כ"ג כסלו תרפ"ז [וורשה, שנה 65 גליון 50], עמ' 3. בתיאור הרצוף לכרוז, נכתב: "בב' כסלו ש.ז. שלח הרב הראשי לא"י ר' אברהם יצחק הכהן קוק ללשכה הראשית של קרן היסוד, את הכרוז הבא...". לאחר מספר ימים פורסם הכרוז גם ב'העולם', כ"ז כסלו תרפ"ז [לונדון, שנה 14 גליון 50] עמ' 944, באותה כותרת ובאותו תיאור כמו ב'הצפירה', אך ללא השרבוב של "קרן היסוד" בגוף הכרוז; וראו גם 'העולם' י"ג כסלו תרפ"ז [גליון 48] עמ' 906, שם דווח כי "הרב קוק פרסם כרוז ליהדות העולמית לסייע לקה"י וע"י זה להקל את המשבר בא"י".

במכתב לאדמו"רים, כשנה לפני פרסום הכרוז, אלא לאור איגרת ששלח הראי"ה לראשי קרן היסוד שבועות ספורים לאחר כתיבת הכרוז, בה הודיע בקצרה כי הוא מנוע מלשתף פעולה עם הנהלת הקרן או אף לבקר במשרדה (!) עד שימולאו שורת דרישות שהציב בתחום התנהלותה הדתית. הרקע לאיגרת זו, הוא פנייה שנשלחה אל הראי"ה בב' טבת תרפ"ז, לאחר חנוכת משכנה החדש של קרן היסוד ב"מתחם המוסדות הלאומיים" בירושלים, בה כתבו מנהלי הלשכה המרכזית של קרן היסוד כי "לשמחה רבה ולכבוד גדול יהיה לנו הדבר אם אדוננו יועיל בטובו הרב לבקר את משרדנו - המשרד להנהלה העולמית של קרן היסוד"¹⁸. בתשובה לפניה זו כתב הראי"ה איגרת - הרואה כאן אור לראשונה - אל ראשי קרן היסוד, (אריה) לייב יפה וארתור מנחם הנטקה:

ב"ה, ח' טבת תרפ"ז

כבוד האדונים הנכבדים ד"ר יפה וא. הנטקה,

א.ג.

קבלתי הזמנתם לבקר את לשכתם הנכבדה. הנני מודיע אותם בזה, אחרי אשר הנהלת קה"י [=קרן היסוד] והנהלת [=ההנהלה] הציונית ימלאו אחרי דרישותי המינימליות הנוגעות לענייני הדת בקבוצות ובחנוד, אז אוכל בעה"י לשתף את עבודתי לטובת קה"י, ואבקר בל"נ [=בלי נדר] ג"כ את לשכת קה"י. בכבוד הראוי¹⁹.

במשך השנים היו אמנם מספר הזדמנויות בהן בא הראי"ה במגע עם אנשי קרן היסוד, בעיקר בענייני תקציבים לצורכי דת²⁰, אך כפי שממחיש המכתב הנוכחי, אפילו שיתופי פעולה מוגבלים שכאלה הותנו מצד הראי"ה בדרישה לשינוי התנהלותה של הקרן בתחום הדת²¹. מה היו דרישותיו המדוייקות של הראי"ה מקרן

18 **אצ"מ** KH4\21036. עוד קודם לכן, כמבואר בתיק זה, ביקר במשרדי הקרן עמיתו של הראי"ה, הר"י מאיר.

19 מתוך העתק המכתב, המצוי בידי הרב זאב נוימן - תודתי נתונה לו. יש להעיר כי לייב יפה היה קרוב משפחה של הראי"ה: סבו (אבי-אביו), הרב מרדכי גימפל יפה, היה אחי-סבתו (אם-אביו) של הראי"ה. אף על פי כן, הראי"ה אינו מגלה בפתח המכתב סנטימנט משפחתי כלשהו, אלא פותח בנימוס סתמי.

20 כשנתיים לפני המכתב דלעיל, בשנת תרפ"ה, השתף הראי"ה - יחד עם רבנים נוספים - בשיבה עם קרן היסוד בה הוחלט על הסכומים שיוקצו לצרכים דתיים, ואפיקי ההקצאה (יהושע רדלר-פלדמן [ר' בנימין], 'אוצר הארץ', ירושלים תרפ"ו עמ' עב-עג. ועי' לעיל הערה 10).

21 יש לציין גם את מכתב שני הרבנים הראשיים מכ"ג אדר ב' תרפ"ז - כחודשיים לאחר המכתב דלעיל - ששלח בין השאר למזכיר קרן היסוד מרדכי הלפמן, בדרישה למנוע חילול שבת וכשרות ביישובים היושבים על אדמת הקק"ל או הנתמכים מקרן היסוד; בתשובה מכ"ו אדר ב' (מצוטטת בספרו של מוטי זעירא, **קרועים אנו**, ירושלים תשס"ב, עמ' 172), הצטדק הלפמן כי "הנהלת קרן היסוד אינה אלא מנגנון לאיסוף כספים [...] אנו

היסוד, על מנת שזו תוכל להיחשב כ"באה לידי תיקון" (כלשונו במכתב לאדמו"רים) ולזכות בתמיכתו ובשיתוף פעולה מצידו? אף זאת ביכולתנו לברר, באמצעות מסמך נוסף הנדפס כאן לראשונה. מסמך זה, שכותרתו "התשובות של הרב קוק" לקרן היסוד, נכתב כנראה לאחר המכתב הקודם, בתשובה לפנייה מצד אליו מצד הקרן אודות יחסו כלפיה, כפי הנראה על רקע שמועות שהראי"ה אוסר (!) לתמוך בקרן היסוד²². לפנינו נמצא רק העתק המסמך, אך הוא כתוב בגוף ראשון, כלומר שהדברים נוסחו על ידי הראי"ה עצמו, ויוצר ההעתק בחר כנראה להעתיק רק את גוף הדברים, ללא הפתיחה והחתימה:

א. מעולם לא יצא מפי שום איסור חס ושלוש על קרן היסוד, ולהיפך - הנני מתרעם מאד על האוסרים.

ב. על דבר יחסי לקרנות הציוניות, היתה תשובתי כי את הקרן הקימת אני מסייע בכל הזדמנות בחפץ לב בכל עיכוב כללי; אמנם על קרן היסוד, הנני לעת עתה מונע את מכתבי לטובתה עד שתתקן ההנהלה הציונית מגרעות עיקריות שאני דורש את תיקונן, ואלה הן:

1. שהחינוך לא יהיה בשום מקום בארץ ישראל משולל מלמוד הדת, לא רק בתור ספרות אלא בתור יסוד קדושת אמונת ישראל.

2. שכל הצרכים הכלליים של הדת יתמלאו תכף בכל מושבה וקבוצה, כמו שר"ב, ביהכ"נ, מקוה, ובמקום שצריכים רב - גם רב.

3. ששום חלול קודש פומבי לא יעשה בכל המקומות הנתמכים מקרהי"ס [=מקרן היסוד], כמו חלול שבת ויו"ט בפרהסיה וכיוצא בזה.

4. שהמטבחים, הכלליים לפחות, יהיו נשמרים בכשרות.

5. שכל אלה הפרטים השייכים להמתישבים במושבות ונקודות של קרהי"ס [=קרן היסוד], יהיו כתובים בהחזרה בתור דברים המעכבים את זיקת הקנין של המתישב, והמקשרים אותו בזכותו על הקרקע רק בתנאי מלוי של היסודות העקריים הנ"ל.

ומפני שתקותי היא חזקה שסו"ס תמלא ההנהלה את דרישותי אלה, על כן הנני מעכב את סיועני לקרן היסוד עד שימלאו אותן. ואקוה שאז עבודתי [תוכל] להיות שלמה בעזה"י לטובת ישוב [י]בנין אה"ק.

יש להעיר כי תנאים אלה דומים ביסודם לאלה שהציב הראי"ה גם בפני הקק"ל; אולם עיקר עיסוקה של זו האחרונה היה גאולת הארץ, לעומת קרן היסוד שהתחומים בהם נגעו דרישות הראי"ה עמדו במוקד פעילותה. לכן, ככל שמדובר בקק"ל לא הציב

מוכנים כמובן לעזור בהשפעה מוסרית, והננו מבטיחים לכב' שנשתמש בכל הזדמנות בהשפעתנו בכדי להדגיש את המעוות".

22 נמצא בארכיון הציוני המרכזי (סימול ישן: KH1/220/2). תודתי נתונה לר' יצחק דדון, שעל ידו נתוודעתי לקיום המסמך ואשר העביר לי תצלום ממנו. רוב הדרישות שבמסמך הזה נשנו, בהדגשים שונים, בכרוז שפרסם הראי"ה באביב תרצ"א (על' להלן הערה 37).

הראי"ה את מילוי דרישותיו כתנאי בסיסי לעצם שיתוף הפעולה והקריאה לתמיכה - אך בהחלט עשה זאת כלפי קרן היסוד.²³
בין כך ובין כך, אם אכן ראה הרב וסרמן את אותו כרוז מתרפ"ז, היה זה ללא ספק בנוסח המסולף שפורסם בעיתוני פולין, וכך כנראה התקבעה בזכרונו הדעה כי "ידוע כי העומד בראש הנ"ל [=הרבנות הראשית] כותב וחותם קול קורא לעורר יהודים לתת כסף לקרן היסוד"²⁴; אולם כאמור לדברים האלו אין כל יסוד.

משמעותה של תמיכה בקרן היסוד

הראי"ה לא היה מוכן כאמור לתמוך בקרן היסוד, העוסקת גם בחינוך וכדומה, "עד אשר יבוא הדבר לידי איזה תיקון", ש"לפחות חלק חשוב" מפועלה של הקרן יופנה ליישוב הארץ בדרך התורה. האמירה "לפחות חלק חשוב..." יוצרת לכאורה את הרושם שאם חלק משמעותי מפעילות הקרן היה מופנה לפעילות ברוח התורה, אזי היה הראי"ה תומך בה גם אם חלק אחר היה מופנה עדיין לחינוך החילוני. אולם בפועל, אין ספק שדרישתו של הראי"ה היתה מחמירה בהרבה, שהרי בתקנון קרן היסוד נקבע שרק כ-20% ממשאביה יופנו לחינוך²⁵ (ורק חלק מסוים מן התקציב הזה יועד לחינוך 'בעיית') - ובכל זאת סירב הראי"ה לקרוא לתמיכה בה. יודגש כי קביעה זו בתקנון קרן היסוד יושמה בקפידה; בסיכום כולל של פעולות הקרן בשנים תרפ"א-תר"ץ, עולה ש-61.4% ממשאביה הושקעו בעליה והתיישבות (הכשרת עלייה, עזרה לפליטים, התיישבות חקלאית ועירונית, שיכון, מסחר ותעשייה), 19.6% בשירותים ציבוריים ולאומיים (ביטחון, בריאות, אדמיניסטרציה), ו-19.0% בלבד בחינוך ותרבות - כאשר גם מזאת הוקצה חלק מסוים לצרכי דת: חינוך, משכורות רבנים, שו"בים ומשגיחים, תחזוקת מקוואות, עירובין ותשמישי קדושה, סיוע

23 ואף כי במכתב זה חזר הראי"ה על כך שאין הוא מכריז איסור על התמיכה בקרן היסוד, הרי שמאוחר יותר, כאשר בשנת תרצ"ב לא קיימה הסוכנות היהודית את הבטחתה להעביר תקציב מובטח לענייני דת, מחה על כך הראי"ה במכתב חריף, בו התריע כי אם לא יועבר לפחות חלק מהתקציב המובטח, הוא יאלץ לפנות לרבני ארה"ב ולאנשי המזרחי בפולין בדרישה למנוע תמיכה ממוגבית קרן היסוד (מכתב מכ"ט אדר ב' תרצ"ב, אצ"מ S25\5894-419).

24 המידע על תמיכתו-כביכול של הראי"ה בקרן היסוד, על בסיס הנוסח המזרחי-אירופי של הכרוז, התגלגל במהירות למתנגדי הראי"ה בארץ ישראל ואף בארה"ב. במכתב מכ"ד טבת תרפ"ז הודיע מאיר הלרסמניצר, מן הקיצוניים שבקנאי ירושלים (שבאותו קיץ התחוללה סביבו שעורריה רבתי, על רקע כרוז בוטה שפרסם כנגד האדמו"ר מגור והראי"ה) לר' צבי הירש פרידמן מניו יורק (קנאי נכבד בעצמו; שנה לפני כן סולק מ'אגודת הרבנים' בארה"ב עקב התקפות כלפי הראי"ה שפרסם באחד מספריו), כי הראי"ה הוציא קול-קורא לתמיכה ב"קרן שאין לו יסוד". ראו: רצ"ה פרידמן, 'צבי חמד - משפטי עם דייני מדינת ישראל', ברוקלין תש"ד, עמ' סז.

25 כפי שהצביע הר"י טרונק עוד בתרפ"א (עי' להלן הערה 27).

למושבות בני ברק, כפר חסידים ועוד²⁶. לאור הנתונים הללו, דומה כי טענתו של הרב וסרמן כלפי הקוראים לתרום לקרן היסוד, והגדרתו אותם משום כד"רשעים גמורים", אינה שונה באופן מהותי מטענה מקבילה כלפי התובעים לשלם את המיסים הנדרשים למדינה – טענה המושמעת כיום רק מצד קבוצות שוליים קיצוניות בציבור החרדי.

ואכן, באופן לא מפתיע מתברר כי אכן היו כמה מן הרבנים המפורסמים בני אותו דור שקראו לתרום גם לקרן היסוד, על אף הבעייתיות בחלק מפעולותיה²⁷. רק מספר חודשים לפני פרסום כרוזו הנזכר של הראי"ה פורסם כרוז אחר הקורא במפורש לתמוך בקרן היסוד, עליו חתמו למעלה משמונים רבנים מרוסיה ופולין, ובתוכם אישים ידועים כמו הרב חנוך העניך אייגש בעל 'המרחשת', הרב משולם ראטה, הרב ראובן כץ ועוד²⁸. יתר על כן, בכמה מקומות בעולם, ובפרט בארצות הברית, התמיכה בקרן היסוד נחשבה כדבר שבקונצנזוס בקרב הרבנים²⁹, ואף עמיתו של הראי"ה

26 א' אליצור, "קרן היסוד במבחן הזמן" לוח ירושלים – תש"ו, ירושלים תש"ה, עמ' רנט-רסה; ע' גם 'אוצר הארץ' עמ' ע-עו.

27 נהוג להזכיר בהקשר זה את רבי מאיר שמחה הכהן מדווינסק בעל ה'אור שמח', שנענה לבקשת שליח ההסתדרות הציונית לקראת מגבית קרן היסוד בלטביה, וכתב את מכתבו המפורסם הקורא לתמוך ביישוב ארץ ישראל (נדפס ב'התור' תרפ"ב גליון ג, ושוב בספרו של רז"א רבינר 'רבנו מאיר שמחה כהן', ת"א תשכ"ז, עמ' קסג-קסה, ועוד). אמנם, אף שהקשר ההיסטורי כרוך בקרן היסוד, המכתב עצמו עוסק רק בתמיכה כללית ביישוב הארץ, ואין בו אזכור מפורש של קרן היסוד או גוף ציוני אחר, וממילא קשה לראות בכך הכרעה בשאלה העקרונית האם לתמוך בקרן היסוד על אף שחלק מתקציבה מוענק לחינוך החילוני. כך גם באשר למכתב דומה שכתב באותה שנה ובאותו הקשר ידידו הרב אליעזר דון יחיא מלוצין (ע' 'אוצר הארץ' עמ' פד-פו). לעומת זאת, הרב יצחק יהודה טרונק מקוטנא, נכדו של ה'ישועות מלכו' ומרבני "המזרחי" בפולין, כתב באותה שנה מכתב מנומק הקורא במפורש לתמוך בקרן היסוד, ובו האריך לדחות את הטענות כנגד תרומה לקרן (ע' 'סיני' גליון פה [ניסן-אלול תשל"ט] עמ' צה-צו). וע"ע בהערות הבאות.

28 ע' 'אוצר הארץ' עמ' עח-פב. ניתן להוסיף כי רבה הספרדי של תל אביב וולימים הראשון לציון) הרב בצמ"ח עוזיאל אף השתתף בעצמו בפעילות קרן היסוד (ע' בספריו: 'מכמני עוזיאל' ח"א, ת"א תרצ"ט, עמ' תקכ, וכן שם עמ' שסה-שסו; 'מכמני עוזיאל' ח"ד, ירושלים תשס"ז, עמ' לא-לב, שם רפג-רפד, וכן ח"ו עמ' רצז-רצט, ועוד), וכך גם הרב אוסטרובסקי (כנזכר לעיל), ועוד.

29 בגליון לרגל "עשר שנים לקרן היסוד", בתרצ"א, נדפס "כרוז רבני ישראל על קרן היסוד" מאלול תר"ץ, עליו חתומים מאות רבנים, רובם המכריע מארה"ב ומיעוטם מארץ ישראל, אירופה וארצות המזרח. הכרוז כלל קריאה מפורשת: "חזקו את קרן היסוד, אשר זה עשר שנים היא נושאת על שכמה את התפקיד הנעלה לבנות את נחלת קדשנו ולתמוך בימין צדק את כל המעשים והמפעלים המקרבים אותנו למטרה הגדולה הזאת" ('העולם' כ' חשוון תרצ"א [לונדון, שנה 18 גליון 46] עמ' 911). כמדומה שאין רב מוכר אחד שפעל במסגרת 'אגודת הרבנים האורתודוקסים דאמריקה וקנדה' שאינו חתום על כרוז זה: הרב יהודה ליב

ברבנות הראשית, הרב יעקב מאיר, קרא לתמוך בקרן היסוד³⁰. כלום את כל עשרות ומאות הרבנים הללו היה הרב וסרמן מגדיר כרשעים ו"מחטיאי הרבים במדרגה היותר נוראה"³¹? בין כך ובין כך מתברר כי דווקא הראי"ה הוא שהתבלט לעומתם כמי ש'החמיר' בהרבה, ובאופן עקבי לא הסכים לפרסם תמיכה אלא בקרן הקיימת לישראל. לאור סך הנתונים המפורטים כאן עולה התהייה שמא דבריו הקיצוניים של הרב וסרמן לרב דושינסקי³² לא נכתבו אלא כדי להרתיעו משיתוף פעולה עם הרבנות הראשית (אלה התנגד בתוקף), ואולי מפני כך הוא אכן נמנע מלנקוב במפורש בשמו של הראי"ה³³.

גרויבארט, הרב אליעזר פרייל, הרב חיים פישל אפשטיין, הרב יוסף קנוביץ, הרב יוסף אליהו הענקין, הרב אליעזר סילבר, הרב זאב וולף לייטר, הרב חיים יצחק בלוד, הרב יהודה ליב זלצר ועוד ועוד (אמנם, לאור ההיקף והמגוון החרגי של החתומים, יש לתהות שמא היה זה כרוז שאושר ברוב קולות בוועידה של 'אגודת הרבנים' וכדומה, באופן שמשקלם של המתנגדים לא בא לידי ביטוי, ועל כן שמות כל חברי האגודה נמסרו כחתומים).

30 עי' 'אוצר הארץ' עמ' עז, מכתבו מכ"א כסלו תרפ"ו הקורא לתמוך בקרן היסוד. וע"ע להלן, ולעיל הערה 18.

31 עובדה מעניינת ביותר, בהקשר זה, היא שמחותנו של הרב וסרמן למן תרפ"ט (חותן בנו הרב אליעזר שמחה), הרב מאיר אבוביץ אב"ד נובהרדוק ובעל 'פני מאיר' על הירושלמי, לא רק שהשתייך במוצהר לתנועת "המזרחי" ואף חתם בתרפ"ג על קריאה להצטרפות אליה (ראו: 'אנציקלופדיה של הציונות הדתית' כרך א, ירושלים תשי"ח, טור 2-1), אלא גם היה בין החתומים על כרוז הרבנים הנזכר בעד קרן היסוד! (לעיל הערה 28, עמ' פא). על היחסים בין המשפחות תעיד העובדה שהרב וסרמן היה מעורב גם בשידוכי בתו הצעירה של הרב אבוביץ (ראו עדות אחותה, כלת הרב וסרמן, במהדורת הצילום של 'פני מאיר' מסכת שבת [ארה"ב, חש"ד], סוף ההקדמה. מכתבי הרב אבוביץ לחתנו נדפסו בסוף ספרו של הרב וסרמן, 'קובץ שעורים' כרך ב, ת"א תשמ"ט, עמ' קיז-קיט).

32 מאלפת ההשוואה בין הדברים הללו לבין דבריו המתונים של הרב יוסף חיים זוננפלד, במכתב לאחיו משנת תרפ"א, בו לימד זכות על התורמים לקרן: "אותם התמימים התורמים לקרן היסוד מתוך חיבה טהורה, בכדי לעזור ולסייע בביסוס הישוב בארץ הקדושה, בודאי שיש להם מצוה. לשם איזו מטרה ישתמשו למעשה בכספי קרן היסוד לא ידוע לי, אבל אם הכספים ימסרו לידים נאמנות אשר ישתמשו בהם בכנות לשם ישוב ארץ הקדושה, הרי זה בכל אופן מצוה גדולה. אולם כאמור, זה מוכרח להימצא בידיים כאלה אשר יביאו לידי ישוב ולא לידי חורבן [...] 'מפני חטאינו גלינו מארצנו' (תרגום מאידיש, 'האיש על החומה' חלק ג, ירושלים תשל"ה, עמ' 436, עיי"ש).

33 למרות שהרב יעקב מאיר, שתמך במפורש בקרן היסוד, גם הוא היה "העומד בראש הנ"ל [=הרבנות הראשית]", בכל זאת מקובל לפרש את דבריו הרב וסרמן כמופנים כלפי הראי"ה דווקא. מאידך, עובדה מעניינת היא שבמכתב ששלח הרב וסרמן לאחיו בכ"ט תמוז תרצ"ה, מופיע בין השאר המשפט הבא: "מה היא מחלתו של הרב קוק, ומה מצבו כעת?" ('קובץ מאמרים ואגרות', ח"ב עמ' קכד).

הכרוז מתרפ"ז היה אמנם היחיד שבו זויפו דברי הראי"ה כדי ליצור תמיכה בקרן היסוד, אך גם בשנים שלאחר מכן נעשו נסיונות להציג דברים פרי עטו כביטוי לתמיכה ישירה בקרן היסוד - כאשר המשותף להם הוא פרסום הדברים בריחוק מקום מהראי"ה. כך, בירחון התורני 'דגל ישראל', שיצא בניו-יורק בעריכת הרב יעקב איסקולסקי, נדפסה בשנת תרפ"ט הודעה מאת "המזכירות לתעמולה בין החרדים" של קרן היסוד והקק"ל בירושלים. מזכירות זו מסרה לפרסום ב'דגל ישראל' מכתב מיוחד מאת הראי"ה, תוך הדגשה שהמכתב טרם התפרסם בכל מקום אחר. לדברי המפרסמים, ההקשר בו נכתבו הדברים הוא:

מקרה שקרה באחת מערי אירופה, שהקהלה חייבה את כל חבריה לתרום לטובת **קרן היסוד**, והמתנגדים ערערו נגד זה בפני הממשלה, והביא[ו] את הדבר לפני בית המשפט. השופטים דרשו מהנהלת הקהלה להוכיח להם כי הדבר נעשה בהתאם לדיני ישראל, ועל יסוד התשובה הנ"ל [של הראי"ה] יצאו חברי הקהלה זכאים בדינם³⁴.

כלומר, לטענת המפרסמים, מכתבו של הראי"ה נכתב על מנת לסייע ביד ראשי קהילה אירופית כלשהי **לכפות** על כל חבריה לתרום לקרן היסוד! דא עקא, עיון בגוף המכתב (המובא להלן) מעלה מסקנות אחרות. בדומה לדברים האמורים לעיל (הערה 27) אודות מכתבו של הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, גם כאן אין במכתב עצמו כל אזכור של קרן היסוד; הנימוקים שבו אינם רלוונטיים לרוב תחומי פעילותה של הקרן, והוא אינו עוסק אלא בבירור המעלה הכללית של יישוב הארץ והחובה לתמוך ביושביה. אף בכותרת המקדימה למכתב לא מדובר אלא על "קהלה אחת שהסכימה להטיל על חבריה מס לשם ישוב ארץ ישראל ובנינה", מבלי להזכיר שהיה זה מס לקרן היסוד דווקא. לקראת סוף המכתב נזכר רק "שהנהלה הציונית בארץ ישראל עוסקת בהרבה ענינים של ישוב ארץ ישראל", ללא התייחסות ספציפית לקרן היסוד, גם אם קרן זו היתה המנגנון שניהל את גיוס הכספים להסתדרות הציונית. אם כן, שוב נמצא כי בעוד שלטענת המפרסמים - הנוגעים בדבר - מהווה מכתב זה תמיכה מוצהרת בקרן היסוד, הרי שבדברי הראי"ה כשלעצמם אין לכך זכר. מכתב זה, שלמיטב ידיעתי טרם נדפס שנית מאז, מובא להלן במלואו:

ב"ה [תרפ"ח].

כאשר נשאלתי אם עדה מישראל יכולה להטיל על יחידה צדקה להחזקת ישוב ארץ ישראל, הנני להשיב בזה שאין שום ספק בדבר, כאשר הדין הוא שכופין על הצדקה וממשכנין עליה אפילו בערב שבת, כמבואר בגמרא בבא

34 'דגל ישראל' שנה ב גליון 11 [ניו יורק, טבת תרפ"ט] עמ' 12-13 (ההדגשה שלי). תאריך מכתב המזכירות - ו' אייר תרפ"ח.

בתרא דף ח' עמוד ב', וכמו שכתב הרמב"ם בפ"ז מהלכות מתנות עניים הלכה י': מי שאינו רוצה ליתן צדקה, או שיתן מעט ממה שראוי לו, בית דין כופין אותו עד שיתן מה שאמדוהו ליתן, וממשכנין על הצדקה אפילו בערבי שבת. וכן הוא בשלחן ערוך יורה דעה סימן רמ"ח סעיף א' וסעיף ב'. ואם הדבר הזה הוא נוהג בכל הצדקות, קל וחומר בצדקה לחזוק ארץ ישראל, שהרי הדבר מפורש בספרי והובא בבית יוסף יו"ד סימן רנ"א, דעניי ארץ ישראל הם קודמין לעניי חוץ לארץ. וכיון שאפילו בצדקה לעניי חוץ לארץ, ק"ו בצדקה שהיא בשביל חזוק ארץ ישראל וענייה. והחובה של ישיבת ארץ ישראל היא גדולה מאד, וכדאמרינן בגמרא כתובות דף ק"י ע"ב, והביאה הרמב"ם לפסק הלכה בהלכות מלכים פ"ה הלכה י"ב: לעולם ידור אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה עובדי עבודה זרה, ואל ידור בחוץ לארץ ואפילו בעיר שרובה ישראל. והרמב"ן בספר המצות כתב במצוה ד': שנצטוינו לשבת בארץ 'והיא מצות עשה לדורות מתחייב [בה] כל אחד ממנו', ואפילו בזמן גלות כידוע בתלמוד במקומות הרבה. וזהו כלל גדול בתורה שכל ישראל ערביין זה לזה. ועל כן אלה שאינם יכולים בעצמם קיים את המצוה של ישיבת ארץ ישראל, חייבים הם לסייע ליושבים בה ולהחזיקם, ויחשב להם כאילו יושבים בעצמם בארץ ישראל כל זמן שאין להם האפשרות לקיים בעצמם את המצוה הגדולה הזאת. ועל כן פשוט הוא שכל עדה מישראל יכולה לחייב את יחידה ליתן צדקה לטובת ישוב ארץ ישראל וחזוק יושביה, וחלילה לכל יחיד לפרוש את עצמו מן הצבור. ומהיותר גרוע שבחוטאין נחשב הפרוש מדרכי צבור, כמו שכתב הרמב"ם בהלכות תשובה פ"ג הלכה י"א. וכשם שהצבור צריך להדריך את היחידים לכל דבר טוב ומועיל ולכל דבר מצוה כללית, כן צריך הוא לסדר ששום יחיד לא יפרוש עצמו מן הצבור, בעניי צדקה בכלל וק"ו בעניי של צדקה הנוגעת לארץ ישראל וחזוק יושביה, וכמו שכתבתי. ושום אדם לא יוכל להכחיש את הדבר הגלוי לכל, שהנהלה הציונית בארץ ישראל עוסקת בהרבה עניינים של ישוב ארץ ישראל, וממילא מובן שהכנסותיה הן נכללות בכלל צדקת ארץ ישראל.

ולאות אמת וצדק באעה"ח, הק' אברהם יצחק הכהן קוק

כרוז משותף עם הרב איסר זלמן מלצר

כפי שאותו כרוז מתרפ"ז (בנוסח שפורסם בפולין) הובא במהרה לידיעתם של קנאי ירושלים, שהזדרזו לטעון כי הראי"ה תומך ב"קרן שאין לו יסוד", כך אירע גם עם המכתב מתרפ"ט: בעקבות פרסומו בכותרת הנ"ל מיהרו הקנאים לשדרג את האשמותיהם ולטעון כי הראי"ה פסק ש"כופין על הצדקה לקרן היסוד" (עי' להלן). עובדה זו מביאה אותנו למקרה נוסף של טענה, שהועלתה רק לאחרונה, כי הראי"ה אכן חתם על כרוז תמיכה בקרן היסוד. לפני מספר שנים כתב פרופ' מנחם

פרידמן אודות אירוע שהתרחש בחורף תרצ"א, אז יצאו קנאי "אגודת ישראל" הירושלמית ובראשם ר' עמרם בלוי בפשקוויל חריף במיוחד כלפי הראי"ה. הרקע להתקפה היה כרוז משותף של הראי"ה, הרב איסר זלמן מלצר והרב אבא יעקב בורוכוב, שפורסם לקראת כינוס הקונגרס הציוני ה-17 בבזל, ואשר קרא לבאי הכינוס ותומכיו שיפיעלו את השפעתם למניעת חילול שבת וכדומה; בצד בקשה זו, כותב פרופ' פרידמן, הופיעה בכרוז גם "קריאה לתרום לקרן היסוד"³⁵.

אך למעשה הדברים אינם ברורים כלל; פרופ' פרידמן אינו מביא לדבריו סימוכין כלשהם, וההפניה היחידה המופיעה בדבריו אודות הפרשה היא לאותו פשקוויל שפרסמו הקנאים. נראה שפרופ' פרידמן לא ראה בעיניו את הכרוז המדובר, אלא שיער את תוכנו לפי מידע המופיע במקורות מקבילים דוגמת הפשקוויל הנגדי - בו אכן מופיעה בין השאר הטענה שהראי"ה פסק "כופין על הצדקה לקרן היסוד" - אלא שכמוהו הדבר אינו מהווה מקור היסטורי קביל³⁶.

ספיח לפרשה זו נמצא ברשימת כתבי-יד של הרב איסר זלמן מלצר, שנתפרסמה לפני שנים אחדות. מדובר בטייטה של גילוי דעת פומבי משנת תרצ"א, המלמדת אותנו שאכן היו שהבינו כי החתימה על אותו כרוז פירושה תמיכה בקרן היסוד (וכיוצא בה) - אך הרב מלצר מבהיר שהדבר אינו כך:

היות שחתימתי בימים אלה על קריאה לתורמים לקרנות הציוניות, בדרישה שלא לתמוך בהכספים את מחללי שבת ואוכלי טרפות, והיות שנתברר לי כי הרבה יטעו כי חתימתי זו מאשרת את עצם נחיצות הקרנות האלו, לכן הנני מצהיר בזה כי דעתי אני, כמאז כן גם עתה, שכל זמן שמהקרנות האלו נתמכות בתי הספר המשרישים כפירה ומינות באר"י וכו', אסור לתמוך בהם ולעזרם בשום דבר. והתומכים והמסייעים הם מחריבים תורתנו הקדושה וגם מהרסים הישוב. אלא שנצטרפתי בחתימתי זו רק לבקש מאלה התומכים בהקרנות האלו שלכה"פ ישתדלו להשפיע שאל יפטמו הקרנות האלו את ישראל במטבחים מאכילים נו"ט ובמחללי שבת וכדומה³⁷.

35 "פשקווילים ומודעות קיר בחברה החרדית", בתוך: 'פשקווילים', תל אביב תשס"ה, עמ' 20. ראו גם ספרו 'חברה ודת', ירושלים תשל"ח, עמ' 337.

36 באותה שנה, בגליון המוקדש לעשור לקרן היסוד, נדפס כרוז מאת הראי"ה בכותרת "ממעמקי הקודש", תשרי תרצ"א, ובו מתואר תהליך התעוררות העם והארץ, והיישוב החדש בפרט, תוך קריאה להשתית את הפעולות על יסוד הקודש ולהתאחד ('העולם' י"א חשוון תרצ"א [שנה 18 גליון 45] עמ' 900). גם כאן, אין אזכור מפורש כלשהו של קרן היסוד או גוף אחר, על אף שבסמוך נתפרסמו קריאות מפורשות של אישים אחרים לתמיכה בקרן (ראו גם מאמר נוסף שלו, 'העולם' כ"ז חשוון תרצ"א [גליון 47] עמ' 926).

37 'מכתבים ואגרות קודש', עמ' 624. תאריך חתימתו של הרב מלצר על הכרוז: א' אדר תרצ"א. הוא כותב בלשונו רבים "שמהקרנות האלו נתמכות בתי הספר", אולם למעשה רק קרן היסוד הפנתה תקציבים למוסדות חינוך, כך שבפועל גם עיקר התנגדותו מכון כלפיה דווקא ולא כנגד הקק"ל (ועי' בהערה הבאה). את הקריאה הנזכרת בדבריו - בה עסק פרופ'

הבהרה זו נכתבה כפי הנראה בעקבות תגובות של תמיהה בקרב חלק מן הציבור הירושלמי, שהתעוררו לאחר פרסום הכרוז המשותף מאת הרב מלצר, הראי"ה והרב בורוכוב. מדבריו של הרב מלצר מתברר שאכן לא היתה בכרוז המשותף קריאה לתמוך בקרן היסוד, אלא קריאה לתורמי הקרן ובאי הקונגרס הציוני שעל כל פנים יעמדו על כך שכספם אינו מגיע למטרות בלתי כשרות³⁸.

דברי סיום

דרכו של הראי"ה קוק זצ"ל סולפה פעמים רבות, הן בחייו והן לאחר פטירתו, לעיתים בשוגג ולעיתים במזיד. בדברים שלעיל הוכח מעבר לכל ספק כי טענתו של רבי אלחנן וסרמן הי"ד שהראי"ה קרא לתמוך בקרן היסוד, טענה שבאמצעותה נימק את התנגדותו לשיתוף פעולה בין העדה החרדית לבין הרבנות הראשית - בטעות יסודה. האמת ההיסטורית היא שהראי"ה, במגעיו מול מוסדות היישוב, נקט לא פעם עמדה תקיפה ו'מחמירה' יותר מרבנים אחרים בני דורו - כפי שמתבטא בסוגיה שלפנינו.

פרידמן - לעת עתה לא הצלחתי לאתר; אולם מסתבר שמדובר בכרוז דומה מאד לזה שפורסם ב'הדה' ניסן תרצ"א (ושוב ב'אוצרות הראי"ה' ח"ב עמ' 426), בו קרא הראי"ה לקראת "הקונגרס הציוני הקרוב לבוא" להציב סדרת דרישות בתחום הדת, שצריכות לבוא יחד עם "הנדבה החומרית" והעזרה לבנין הארץ. למותר לציין כי אין בכרוז אזכור לקרן היסוד, וגם לא לכל מוסד רשמי אחר.

38 להשוואה, עי' מכתב פומבי דומה שפרסמו בשנת תרפ"ט שלושת הרבנים הנזכרים - הראי"ה, הרב מלצר והרב בורוכוב, יחד עם הרב יעקב מאיר, בקריאה לראשי הגופים הציוניים "שתואילו מיד לשלוח התראה אחרונה לכל אלו הקבוצות והמושבות הנתמכות על ידיכם, שבאם לא יפסיקו את חלול הדת והקודש אזי תפסיקו מהם את תמיכתכם ואת יחסיכם אליהם בכלל. אם דברינו אלה לא יהיו נשמעים מצדכם, אזי נהיה מוכרחים לצערנו הגדול לצאת במלחמת מגן כלפי מחריבי עמנו וארצנו אלה [...] **למרות שתזיק לקרנות המחזיקות את היישוב החדש**" (נדפס ב'התור' ג' אב תרפ"ט [שנה ט גליון לז] ועוד, ושוב ב'כרוזי הראי"ה', ירושלים תש"ס, עמ' 90).